

Jandrup og Billum Sogne.

Af fhv. Bankdirektør **Jesper Madsen** i Jerne.

I. Jandrup Sogn.

EN Mils Vej Vest for Varde ligger Jandrup Sogn, begrænset mod Syd af Varde; til de andre Sider har Sognet ingen naturlige Grænser. Til Sognet hører Hovedbyerne Jandrup, Hylderslev og Kærup. Om disse tre Byer samler sig de andre Smaabyer og Grupper af Gaarde og Huse, og det har ogsaa fundet sit Udtryk deri, at Sognet har faaet tre Skoledistrikter med Skoler i nævnte tre Byer; dog er Hannevang i Billum Sogn henlagt til Kærup Skoledistrikt. Kun Jægumgaardene er noget for sig, da de ligger helt ude i det nordvestlige Hjørne af Sognet ved Filsø, vidt adskilt ved store Hedestrækninger fra den øvrige Del af Sognet. En Landevej blev i Aaret 1877 anlagt gennem Sognet efter Blaavand, og 1903 blev Jærnbanen aabnet fra Varde til Oksbøl og Nørre Nebel. Landbruget er Sognets Hovednæringsvej, som Bierhverv kan nævnes noget Lakse- og Aalefiskeri i Aaen, der endog i sin Tid har været ret betydeligt. I ældre Tid har man ogsaa deltaget i Havfiskeriet; men det ligger vel nok

over Hundrede Aar tilbage i Tiden. Desuden er der i forrige Aarhundrede drevet nogen Teglværksdrift. Agerjorden er gode sandmuldede Jorder, flere Steder er Undergrunden lérblandet. Der findes ret rigeligt Mergel, gode og store Engstrækninger langs med Aaen samt udstrakte Heder med tilstrækkeligt Tørveskær. En Del af Heden er under Opdyrkning og en anden Del under Beplantning. Ejeren af Store Hebo tilplanter et betydeligt Stykke.

Efter Navnene at dømme synes Hylderslev oprindelig at have været Hovedbyen, Adelbyen, hvorfra de andre Byer til Dels er udskilt; men allerede meget tidlig, endog før Kristendommens Indførelse, har Jandrup faaet Overtaget, saa Kirken er kommen til at ligge der, og den har givet Sognet Navn. Men det kan se ud til, at Centret allerede i den hedenske Tid er rykket bort fra Hylderslev.¹ Til Hylderslev slutter sig alt, hvad der har Navn af Hebo. Af gamle Gaarde i Hylderslev med Tilhørende kan paaepes 12 samt 4 Gadehuse, deriblandt Fattighuset, som laa imellem Sandbakkerne, Byens Gadejord Øst for Byen. Huset blev flyttet ud Marken helt. En Vogn paa hver Side blev skudt ind under det, og forspændt med 8 Stude blev Huset flyttet. Den nuværende Ejer af Store Hebo var som lille Dreng med til denne Flytning, og han sad hele Tiden oppe paa Loftet. Hver Gaardmand i Hylderslev havde paa denne Tid et Par Trækstude, og de egnede sig vel ogsaa nok bedre til at spænde for et Hus end Heste. Den egentlige Hylderslev By har ligget ret samlet, og skal man henføre den til en af de gamle

¹ Paa Strudvad Mark ligger Guddomhøj — der skal ialt have været syv —, og lidt østligere paa Store Hebo Mark ligger Bavnehøj.

Byformer, bliver det nærmest en Terrænby, da den er bygget paa Skraaningen mod Engstrækningen langs med Mariebæk eller Marebæk, almindelig kaldet Grydvadmøllebæk. I Aaret 1661 døde Peder Byrgesen. Han var Kongens Ridefoged paa Riberhus og ejede Storgaarden i Hylderslev, en Gaard paa 7 Tdr. 3 Skp. 1 Fdk. 1 Alb. Hartkorn. Man mener, det skal være den samme Gaard, som nu bebos af Hans Ulriksen. Peder Byrgesen bekostede den nuværende Altertavle 1645. Den er siden bleven restavreret af Sognepræsten Seidelin, som selv har malet Midterbilledet, der ogsaa bærer hans Navn. 1662 fandtes i Hylderslev 11 Gaarde, et Bol og et Gadehus. Nørhebo havde paa samme Tid en Gaard og et Bol. — Om Hylderslev hedder det i „Danske Atlas“: „Inde i Byen er Sandbjerge.“ Disse Sandbjerge findes i den østlige Del af Byen ned mod Mariebæk og maa være opstaaet ved Sandflugt. En Del deraf er bleven tilplantet i Slutningen af forrige Aarhundrede, da det henlaa ubenyttet som Gadejord, og her maa ogsaa den gamle Byplads søges.

I Jandrup kan paavises 29 Gaarde og 10 Huse, hvoraf de 7 har været jordløse. Ogsaa Jandrup maa henføres til Terrænbyerne.¹ Den ligger ned mod de store Engstrækninger, der gennemstrømmes af Vardeaa. Byen er meget langstrakt, fra Præstegaarden til Sognets Grænse ved Fattiggaarden er ca. 4250 Alen, og skal efter „Danske Atlas“ fra gammel Tid være delt i tre Dele: Østerbyen eller Katrevel, Midtbyen og Vesterbyen. Heri tager „Danske Atlas“ dog fejl; thi Kat-

¹ De tæt sammenbyggede Byer i Vestjylland skal søges nærmest ved Kongeaaen, thi i Reglen har Bebyggelsen her været spredt, selv i Fællesskabets Tid; man har ikke haft Trang til at bo saa tæt sammen som navnlig ovre paa Øerne.

revel¹ benævnedes kun de to Huse, der ligger Nord for Kirkegaarden, og som for en Menneskealder siden blev beboet af Mads Riber og Kristen Smed, med det ovre paa den anden Side af Vejen beliggende Fattighus. I Nærheden af Katrevel har man indtil for kort siden kunnet paavise en Grav, hvor en Polak fra Svenskekrigen har fundet sin Grav. — Det kan se ud til, at Selvejendom i Jandrup Sogn kan være meget gammel. Om Jandrup Sogns Bønder hedder det i „Danske Atlas“, „at de af Bønder er velsædede og stadselige, deres Huse rene, baade uden og inden pyntelige. Kærup, der dengang havde 6 Gaarde, hvoraf en var øde, og et Bol, var den eneste By i Sognet, som i 1662 gjorde Hoveri til Søvig, medens de andre paa den Tid var Selvejere; men alligevel nævnes i 1748 Bandsbjerg og Strudvad som hørende under Hennegaard; men Hoveripligten var afløst med Arbejdspenge. Det er heller ikke utænkeligt, at vi her kan have haft *jordegne* Bønder, der efter at være fradømt deres Ejendomsret efter „Grevens Fejde“ har været i Stand til at indløse den, og som saaledes fra Arilds Tid har siddet som fri Mænd paa deres fri Gaarde. Meget kan tyde derpaa og navnlig en udpræget Selvstændighedsfølelse i Folkekarakteren, der nok undertiden kan udarte til Paastaaelighed. Ligeledes har man holdt fast ved den gamle fri Bondeejendom. Medens man andre Steder, hvor man har haft rigelig af Eng, har bortsolgt store Arealer til udenbysboende, er dette ikke Tilfældet i Jandrup Sogn. Saavidt mig bekendt, fandtes for en Menneskealder siden kun en enkelt udensogns, en Købmand i Varde, der havde et Engskifte i Hylderslev Enge, med Undtagelse af det

¹ Vistnok et Haansord.

Engstykke, der fra gammel Tid har hørt under Nørholm. — Bandsbjerg var 1578 en jordegen Bondegaard, som Ribe Bispestol fik i Mageskifte af Kongen, men som igen maa være frakommen den, da Bispestolen i 1588 atter fik Gaarden tilskødet af Fr. Munk og 1665 for tredje Gang af Erik Krag.¹

Der maa i tidligere Tid have været en livlig Forbindelse imellem denne Egn og Holland. Denne Forbindelse skriver sig vel nok fra det sekstende og det syttende Aarhundrede; men den er ikke bleven afbrudt førend ved Slutningen af det attende, maaske endog først i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede. Dels taler man endnu om fjerne Slægtninge i Holland, dels har man flere synlige Minder i Skikkelse af gamle, meget kunstigt slebne Spejle, men ogsaa enkelte Navne som *Jager* kan tyde derpaa. Disse Egne har ogsaa haft en livlig Forbindelse med Norge, ja maaske været Genstand for Indvandring derfra. Navnene Tue, Boj og Thor synes at pege hen derpaa. Der gaar Sagn om, at tre Brødre, Tue, Boj og Thor, skal have lidt Skibbrud der paa Kysten og siden have nedsat sig der. Disse Forbindelser taler for, at Besejlingen af Hobugt og Vardeaa i gamle Dage har været ret betydelig. Derom hedder det i „Danske Atlas“: „Tæt forbi Kirken (i Jandrup) løber Vardeaa, som her fordem skal have været smal, men nu af Havets Magt saa ud-skaaren, at den er ved 60 Alen bred. Paa nogle Steder er den 18 til 20 Fod dyb, men paa andre Steder formedelst inddreven Sand ikkun 3 à 4 Fod, saa den nu ikke kan besejles af andre Fartøjer end Pramme, Joller og Fiskerbaade fra Øerne, som sælger Fisk og

¹ Se Afhandlingen om „Kærgaard“ i „Fra Ribe Amt 1908“ og Jerne-Skads Sogne smst. 1910.

køber Tørv, Korn og andre Fornødenheder. Ved sydvest Storm har Havets Indbrud igennem denne Aa ofte gjort stor Skade paa de omboende Enge og Ejendomme. I forrige Seculo (det syttende) skal Købmandsskibe fra Varde endnu haft deres Vinterleje ved Jandrup Kirke.“ Det kan se ud til, at Stormfloden imellem den 10. og 11. Oktober 1634 har været særdeles skæbnesvanger for disse Egne. Det var i Præsten Hr. Hans Pedersen Ribers Tid, den store Stormflod indtraf. Præsten blev vækket om Natten af Stormens og Havets Buldren. Da han sprang af Sengen, stod han i Vand til Knæerne. Han fik travlt med at bjærge baade Folk og Kreaturer; men en gammel Kone blev ladt tilbage. Hun sprang i et stort Bryggerkar, greb fat i Halen paa en Ko, der saaledes trak hende i Land.

Endvidere hedder det i „Danske Atlas“: „Midt imellem Jandrup og Varde paa en Hylderslev Byes Gesteng, kaldet Elkær, er at se en forfalden Skansè med dobbelte Volde og Grave paa Aabredde i en stor Bugt, som siges at være anlagt mod Sørøvere.“ Elkær Slot skal være bleven ødelagt i et Bondeoprør. Præsten Hr. Jens Hammer skrev 1754: „Man siger, den skal være anlagt mod Sørøvere, særdeles én, som kaldtes Skipper Klement, der især skal have plaget Købstaden Varde og omliggende Egn, indtil han omsider blev fangen og fik sin fortjente Løn.“ — Skansens Anlæg bliver paa den Maade Aaret 1534. Man vil endnu kunne støde paa Tømmer og Pæleværk. Ogsaa dette kan tyde paa, at Sejladsen paa Vardeaa i gamle Dage har haft en meget stor Betydning. Der tales endnu om, hvorledes de unge Mænd i disse Egne for at frigøre sig for Stavnsbaandet flygtede bort fra Hjemmet til det fri Holland i det attende Aarhun-

drede; men skønt de bosatte sig der, stiftede Familie og ikke sjældent vandt stor Formue og en anset Stilling i Samfundet, glemte de dog aldrig det gamle Fædreland, men vedligeholdte Forbindelsen gennem flere Slægtled. Alt dette har haft sin kulturelle Betydning for dem, der blev hjemme.

En anden Paavirkning kan Jandrup Sogn godt have modtaget fra Store Hebo, hvor der gennem Aarhundreder har levet Slægter af et højere Dannelsesstrin, men, som det lader til, alligevel ikke holdt sig for gode til at færdes mellem den jævne Befolkning. Store Hebo er en Gaard paa ca. 12 Tdr. Hartkorn; men den har vel nok i tidligere Tid været betydelig større, end den nu er. Af ældre Ejere kender vi efter „Danske Atlas“ Anders Nielsen, som døde 1602, og hvis Ligsten ligger i Jandrup Kirke. Hans Enke, Marine Hebo, blev i Aaret 1606 idømt Bøde, fordi hun drev Forprang. Efter hende fik Sønnen Niels Andersen Gaarden; men da han var Borger i Varde, overdrog han Store Hebo til sin Hustru Anna, som boede paa Gaarden. I Aaret 1634 førte hun Klage over Mændene i Sønderhebo, fordi de vilde spærre hende Vejen til hendes Eng. Ved hendes Død den 11. Maj 1659 gik Store Hebo over til hendes Søn Niels Nielsen Hebo, der den 28. Juli 1661 holdt Bryllup med Lisbeth Pedersdatter, som var en Datter af Præsten i Aal, Hr. Peder Klavsen. Hun er født i Aal Præstegaard 1643 og døde paa Store Hebo 1703. Lisbeth Hebo er bekendt for sine aandelige Viser. N. M. Petersen giver hende følgende Omtale i sin Literaturhistorie III Bind Side 580: „Ogsaa en Digterinde prøvede sine Kræfter, nemlig Elisabeth Pedersdatter Hebo.“ „Aandelig Brudeharmonie (ctr.) Uddragen af Kong Salomons Højsang (ctr.)

med et lidet Tilgift sammenskreven af een Encke paa det enfoldigste. Uden Tid og Sted (approberet 1680). Hver Sang med en profetisk Indledning. Med Digterindens Portræt og et net Kobber forestillende Brudgommen og Bruden, der kysse.“ Et Billede af Lisbeth Hebo findes paa Gjellerupholm; det viser, at hun har været en meget smuk Kvinde. — Derpaa gik Store Hebo over til Simon Kristensen, som i Aaret 1724 skænkede den nuværende Lysekroner til Jandrup Kirke; den hænger nu i Koret, men har før hængt i Koraabningen. Han bekostede desuden et Jærntrælværk til Altret. Han døde 1732 og ligger i en muret Begravelse under Sakristiet med en Ligsten over. Hans Enke ægtede i Aaret 1733 Povl Borreby, som var Kapellan i Varde, og bragte Gaarden til ham. Han døde 1748 og blev begravet i Jandrup Kirke. — Senere ejedes Store Hebo af Mads Rygaard, hvis Enke Maren Agerholm født Jessen¹ ægtede Byrge Qvist 10. Februar 1792, Morfader til den nuværende Ejer af Store Hebo, Søren Marinus Sørensen. Byrge Qvist skal have været en meget dygtig Landmand og en Mand, som man siger, der havde et Øje paa hver Finger. Lige indtil sin Død i en høj Alder gik han aldrig i Seng nogen Aften, førend han havde forsikret sig om, at enhver Port, Dør og Laage var lukket. Han ombyggede hele Gaarden, Laden 1795, Stuehuset 1798, de andre Huse i Aarene derefter. Med Undtagelse af, at den nuværende Ejer delvis har

¹ Hendes Fader var Præsten Hr. Abraham Jessen i Alslev. Agerholm-Navnet havde hun efter sin Moder, Helene Katrine Agerholm, som var fra Ringkøbing. Maren Agerholm er født i Alslev Præstegaard 25. November 1754 og døde paa Store Hebo 11. Januar 1825.

ombygget Staldlængen, staar Gaarden i det væsentligste endnu, som Byrge Qvist har bygget den. Hele Gaarden er straatækt. Stuehuset har to Kviste imod Nord ud mod Gaardspladsen og en mod Syd ud mod Haven og er meget rummeligt. Byrge Qvist døde 1835 og var da 82 Aar gammel. Hans Datter Ursula Mette Marie Qvist ægtede den 10. Oktober 1816 Kristian Westesen, der efter Qvist's Død blev Ejer af Store Hebo. Han slægtede imidlertid ikke sin Svigerfader paa hverken med Hensyn til Dygtighed eller Paa-passenhed. Gaarden blev i 1844 stillet til Avktion og tilslaaet Kaptajn Teilman, der havde været Ejer af Endrupholm. Da han saa døde 1852, lod hans Enke atter Store Hebo stille til Avktion. Den blev købt af hendes Fader, Knud Andersen, der nogle Aar i Forvejen havde solgt Grydvad Mølle, og en Mand ved Navn Thomsen fra Øsse. Knud Andersen boede paa den Tid i Varde, men udkøbte saa Thomsen og flyttede til Store Hebo. Ved hans Død gik Gaarden over til en yngre Datter, der saa blev gift med Byrge Qvist's Dattersøn, den nuværende Ejer, Søren Marinus Sørensen.

Udenfor den almindelige Indgangsdør hænger Madklokken. I nogle Optegnelser fra Gjellerupholm hedder det, at Klokken skal have følgende Indskrift:

„Kommer, kommer, Klokken kalder,
Mad er rede, Brød paa Bord.
Spis af hvad, som forefalder,
glemmer ikke Fadervor.“

Men der findes ingen Indskrift paa selve Klokken. Derimod er det tænkeligt, at Klokken kan have haft sin Plads paa det af Byrge Qvist nedrevne gamle

Stuehus, som rimeligvis har været Egebindingsværk, og at Indskriften kan have været anbragt paa Remstykket, hvortil Klokken har været fæstet; thi ved Ombygningen af et Brændselshus fandt den nuværende Ejer et Stykke Egetømmer, der bar følgende Indskrift med ophævede Bogstaver:

„Gud sparre dette Stød
fra Nød og ald Ulykke,
at ingen Farlighed
skal dette under Trykke.“

Dette Stykke Tømmer, som er af gammel Eg, har upaatvivlelig haft sin Plads over Hovedindgangsdøren i det gamle Stuehus.

Bygningsmaaden i Jandrup Sogn har været ret ejendommelig. I gamle Bygninger søger man forgæves flere Steder efter den rette Vinkel, hvor to Længer støder sammen, uden at det er muligt at opdage Grunden til denne Afvigelse. En anden Ejendommelighed er denne, at der fandtes ingen Porte i de gamle Ladebygninger til at føre Sæden ind ad. Naar man kom hjem fra Engen eller Marken med et Læs Hø eller Sæd, saa væltede man Læsset op mod Ladebygningen, lod Foderet ligge og kørte bort med Vognen. Foderet blev saa ført ind i Laden gennem en Række Laager i Muren, og naar den saa var fyldt til Bjælkerne, fandtes en Række Gab („Arkengab“) paa Siden af Taget, hvorigennem man fyldte Laden. Hovedindgangen til Beboelseslejligheden var i Regelen fra Gaarden, i hvilken man kom ind gennem en Køreport, der ikke afbenyttedes til andet med Undtagelse af, at den delvis kunde benyttes som Vognport. De gamle Gaarde og Huse var byggede meget solide og opnaede

en betydelig Ælde. Efterhaanden har de maattet vige Pladsen for ny og mere tidssvarende Bygninger.

Jandrup Kirke ligger tæt ude ved Aaen paa den nordre Bred og altsaa i en Udkant af Sognet; men der gaar ogsaa Sagn om, at den har været søgt af Kirkegængere i Skads Herred paa en Tid, da Aaen ikke var bredere, end at man kunde komme over den paa en Spange, ja endog blot ved at træde paa en Hestepande. Man har villet paavise et Skaar i Kirkediget, hvorigennem Kirkefolket fra Skads Herred har gaaet, og man har paastaet, at det er for dem, at det søndre Vaabehus er bygget.¹ Kirken har Taarn med Sadeltag, men ingen fremspringende Gavle. Den er delvis opført af Granit og Tufsten. Den ligger ikke solret, men har Længderetning fra Østnordøst til Vestsydvest. Alslev Kirke, der ligger skraas overfor paa den søndre Side af Aaen, ligger heller ikke solret, men har Længderetning fra Østsydøst til Vestnordvest. Forlængelseslinierne af de to Kirkers Længderetning skal falde sammen eller skære hinanden i et Punkt, der ligger udenfor Aamundingen, og et gammelt Sagn fortæller, at de to Kirker er byggede saaledes for at danne et Sømærke for Indsejlingen i Vardeaa. Jandrup Kirke har indvendig 5 Hvælvinger, en i Koret, tre i Skibet og en i Taarnet, hvor der blev indrettet et Ligkapel af Kirkeejeren Hr. Povl Borreby, der døde 1748. Midt i 1880'erne blev det nordre Vaabehus nedbrudt, og Indgangen til Kirken blev gennem Taarnet. Det søndre Vaabehus staar endnu og benyttes kun som Materialhus. Ifølge „Danske Atlas“ stod paa den Tid

¹ Jandrup Kirke har naturligvis haft sine to Indgange som saa mange andre Kirker, saa ovenstaaende Paastand næppe har meget med Virkeligheden at gøre.

i et Skab i Koret et Mariabillede, hvorunder læses: „Ave Regina Cælorum Mater Regis Angelorum 1503.“¹ I et andet Skab stod et andet katolsk Helgenbillede. Disse to Billeder blev siden flyttede fra Koret ned i Skibet og stod paa hver sin Side af Korbuen; men senere er de bleven anbragte i de to Fordybninger i Muren, som er dannede ved Tilmuringen af de to Døraabninger fra Vaabenhusene, som findes lige overfor hinanden. Det katolske Helgenbillede forestiller en Biskop, formodentlig Kirkens Skytshelgen, der løfter Haanden til Velsignelse. Paa den Tid „Danske Atlas“ udkom, havde Kirken et Pulpitur i Koret med „et ubrugeligt Positiv“. Byrge Qvist skænkede Kirken et nyt Orgel og stiftede et Legat paa 1800 Rdl. (3600 Kroner), der indestaar i Kirkens Ejendom og skal forrentes med 4 pCt., hvoraf Organisten lønnes med 115 Kroner aarlig, og Resten henlægges til et Fornyelsesfond. I de senere Aar har Kirken faaet et nyt Orgel, bekostet af Fornyelsesfondet. Orglet er anbragt paa et Pulpitur i den nederste Ende af Kirken. Kirken har haft to Klokker, som skal være støbt i Glückstadt 1646 af Frands Roen. — Indenfor den gamle Indgangsdør skal have ligget en Træramme over den første lutherske Sognepræst, Hans Klavsén, som døde 1567. I Koret fandtes en Sten indsat i Muren med forgyldt Skrift over Provst og Sognepræst Hans Pedersen Riber, som døde 1657. Foruden andre Indskrifter over Præster og andre ligger paa Kirkegaarden en Sten over Hans Jensen af Jandrup, der døde 1647 i en Alder af 126 Aar, og som i sin Alders 100de Aar havde de Kræfter, at han paa Marken gik og slog Græs forved sine 6

¹ Oversat: „Hil være Himlenes Dronning, Englenes Konges Moder.“

Sønner. Hans Sønnesøns Søn, Kristen Hansen, beboede samme Gaard 1754. (Se „Danske Atlas“.)

Kirken er vel vedligeholdt og gør især indvendig et meget tiltalende Indtryk. Den ejes af Beboerne i Forhold til Hartkornet.¹ Kirken har lige til vore Dage haft sine betydelige Jordejendomme, som for en Del er bortsolgte, og Salgssummen administreres af Stiftsøvrigheden; men endnu er tilbage en Jordlod paa tre Tønder Land, som er henlagt til Kirkehuset, samt en Eng paa ca. 11 Tønder Land, delt i 14 Lodder. Denne Eng er indtil for nogle Aar siden udelukkende udlejet til Smaakaarsfolk i Sognet. De fik Kredit til næste Aars Udleje; men betalte de ikke Lejen forinden, blev de udelukkede fra at leje dette Aar. Disse Kirkens Ejendomme og Renten af de til Stiftsmidlerne indbetalte Kapitaler har ikke alene kunnet give saa stor en Indtægt, at den fuldtud har været tilstrækkelig til Kirkens Vedligeholdelse; men man opsparede endog en Kapital paa nogle faa Tusinde Kroner, som man ligeledes udelukkende udlaante i smaa Summer til Smaakaarsfolk.

Til venstre for den gamle nordre Indgangsdør fandtes et Pulpitur langs den nordre Mur, der var forbeholdt Herskabet paa Store Hebo. Dette blev for en Menne-skealder siden borttaget med den nuværende Ejers Samtykke, da det mispydede Kirken og ogsaa paa anden Maade var i Vejen. En Dør derfra er endnu

¹ Jandrup Kirke med Tiende og Jorder købte Beboerne i 1842 af Knud Andersen, Grydvad Mølle, dennes Broder Hans Andersen i Jandrup og Ole Sørensen i Hylderslev for 4568 Rdl. 2 Mark 12 Skilling Kurant. Disse købte den Aaret i Forvejen for 4000 Rdl. Kurant af Chr. Westesens Arvinger, efter at den havde været tilbudt Beboerne for 4250 Rdl. Kurant, men Enighed om Købet kunde da ikke opnaas. — Kongetienden havde Beboerne tidligere købt, men hvornaar og af hvem har det ikke været muligt at faa oplyst.

opbevaret og findes indsat i Kvistpartiet paa Store Hebo. De to Stolestader paa hver sin Side af den gamle nordre Indgang maa have tilhørt Tjenestefolkene paa Store Hebo, den tilhøjre Mændene og den tilvenstre Kvinderne; thi Rygstykket paa disse to Stolestader er prydet med smukke Udskæringer, og paa det tilhøjre findes følgende Indskrift: „Jørgen Lorrens i Hebo hafver lat disse Skammel gøre som blev indsat om Pinsdag 1575.“ Der er det mærkelige ved Forstykkerne til Stolestaderne i Jandrup Kirke, at de er rigt prydede med Snitværk, men ikke to er éns. De er udskaarne i Eg, er vel bevarede og vilde have været en stor Prydelse, dersom de ikke havde været oversmurt med den kedelige gule Maling, man i vore Dage under Navn af Egemaling har saa stor Forkærlighed for. Der er næppe Tvivl om, at Stolestaderne skriver sig fra 1575. Under den midterste Hvælving i Skibet hænger Modellen til et Skib, paa hvis Agterspejl man blot læser: „17 Grammiral 76“. Prædikestolen skal i sin Tid have været anbragt paa den søndre Side af Korbuen og støttende sig til denne; men nu er den flyttet frem til den næste Bue. Naar Præsten gaar paa Prædikestolen, og han er kommen til Koraabningen, rejser hele Menigheden sig og bliver staaende, indtil den sidste Orgeltone forstummer. Naar saa Præsten efter Prædikenen har lyst Velsignelsen, bliver den atter staaende, indtil han er kommen indenfor Kordøren, da først sætter den sig. En lignende Skik findes i forskellige Kirker i Egnen omkring Varde.¹ Nogle mener, at den gamle Skik skal stamme fra den

¹ I Jerne Kirke bad Præsten Menigheden første Søndag i Advent 1909 om at aflægge den Skik at rejse sig, naar Præsten gik paa Prædikestolen.

katolske Tid. At gamle Mænd i de samme Egne har haft for Skik at lette paa Hatten, naar Kirkeklokken begyndte at lyde, ja det stammer sikkert nok fra den katolske Tid, da man havde en klarere Forstaaelse af, at Kirkeklokken kaldte til Bøn.

Præster efter Reformationen.

I. I Jandrup alene:

1. Hr. Hans Klavsen.
2. Hr. Anders Hansen Smed. Om denne ved vi, at han virkelig har været Smed; men efter den mundtlige Overlevering skal de to første lutherske Præster i Jandrup have været Smede. Rimeligvis har vi her Fader og Søn. Embedet har nemlig været saa tarveligt aflagt, at det ikke kunde føde sin Mand; thi baade Embedet i Jandrup og det i Billum havde fra den katolske Tid været Præbender for gejstlige Stiftelser med Forpligtelse til at lade Kirketjenesten udføre ved Kapellaner, der lønnedes slet, mens Stiftelserne beholdt Indtægterne.
3. Hr. Søfren Andersen kan godt have været en Søn af sin Formand og
4. Hr. Kristjan Søfrensen, ordineret 20. Oktober 1597, ligeledes.

II. Præster i Jandrup og Billum tillige:

5. Hr. Hans Pedersen Riber er kaldet 1626. Han var tillige Provst. I hans Tid blev det efter kongelig Resolution bestemt, at Billum Sogn paa Grund af Kaldets ringe Indkomster skulde lægges ind under Jandrup som Anneks. Denne Sømmenslutning skete i Aaret 1630. Hans Pedersen Riber døde 1657, og i hans Tid var det, at den store Stormflod indtraf 1634.

6. Hr. Søfren Pedersen Vinter var ligesom sin Formand Provst. Han blev kaldet til Embedet den 11. Januar 1658 og døde 1698. Hans Eftermand var
7. Hr. Hans Søfrensen Vinter, vistnok en Søn af Formanden. Han var Provst i 25 Aar. Han havde en Strid om Tienden i Billum, der først fandt sin Afslutning halvandet Hundrede Aar senere i 1856.
8. Hr. Niels Hammer er ordineret 1720 og var Præst i Jandrup indtil 1751.
9. Hr. Jens Christian Hammer er ordineret 1751 og sad i Embedet til 1770.
10. Hr. Niels Sehested er født 1740, ordineret den 2. November 1770. Hans Navn skal findes paa de to store Lystestager. Man mener ogsaa, at han har bekostet førømtalte Skibsmodel.
11. Hr. Søren Byrgesen Vandborg er ordineret 1808 og døde 1824.
12. Hr. Thøger Kjersgaard Asch var Præst fra 1825 til 1839.
13. Hr. Jakob Østrup fra 1839 til 1848.
14. Hr. Jens Peder Georg Jensen fra 1848 til sin Død 1853. I hans Tid var Jandrup Præstegaard Samlingspladsen for de to siden saa bekendte Skolemænd, Kristen Kold og Morten Eskesen. Den første var nemlig Lærer i Sønder Felding Præstegaard, den sidste var Lærer ved Hylderslev og Kærup Skoler.
15. Hr. Immanuel Honoratus Seidelin fra 1853 til 1868.
16. Hr. Jakob Helms fra 1869 til 1874.
17. Hr. Jørgen Kristian Leonhard Petersen fra 1874 til 1892.
18. Hr. Peter Georg Helms fra 1892 til 1908.
19. Hr. Jens Fonager Jensen fra 1908.

*Degneembedet i Jandrup.*¹

Den ældste Degn i Jandrup, vi kender, er Kristen Lauridsen. Han nævnes som Skolemester i Jandrup 1637. Jonas Johnsen nævnes som Organist ved Jandrup Kirke. Det første Skolehus skal være bygget 1695 til Degnen Peder Vinter. Da det var under den samme Degn, at Byrge Qvist til Store Hebo skænkede Orglet til Kirken, kan det jo se ud til, at denne som Skolepatron har været medvirkende til Skolehusets Opførelse. Efter Peder Vinter kom Henning Hermansen Gynther fra 1726 til 1770. Han blev efterfulgt af Anker Breum, som døde 1784. Ved hans Død overtog Gynther atter Embedet indtil 1787, da Student Jakob Jensen Bering fra Skjern Præstegaard tiltraadte Embedet. Han døde 1835, 75 Aar gammel. Hans Enke Maren Møller døde 1847, 99 Aar gammel.² Efter Bering fulgte Jessen; efter ham blev Kirkesangerembedet i Billum henlagt til Lærereembedet i Billum. Den næste var Stochholm, en Præstesøn fra Aal, der blev afløst af Johnsen, der var en Gaardmandssøn fra Jandrup. Gennem hele den sidste Halvdel af det nit-

¹ Med Hensyn til Skolevæsenet i Jandrup Sogn henvises til „Fra Ribe Amt VII“ 160.

² J. J. Bering havde en Søn, som hed Jens Peder Bering. Han tog Eksamen som „eksam. juris“, men naaede saavidt vides ikke nogen selvstændig Virksomhed. Han boede i flere Aar hos sin Søster, der var gift med Gaardmand Kristen Hansen i Jandrup uden at tage sig noget synderligt for. Han var meget pirrelig og hidsig af Karakter, i det hele taget vanskelig at omgaas. Efter at han havde slaaet og forulempet en paa Gaarden tjenende Pige, der havde været der i mange Aar, og paa hvem han var bleven fornærmet, turde Svogeren ikke længere have ham i Gaarden. Der blev ved den Tid beskikket ham Værge, og han boede siden forskellige Steder i Sognet og Nabosognene. Han døde i Billum 3. Oktober 1865, 75 Aar gammel.

tende Aarhundrede har Børnene i Jandrup haft Hverdagsundervisning i de 7 Vintermaaneder, hvorfor der blev holdt Vinterlærer til de smaa.

Et Særkende for Jandrup Sogn er den Godgørenhed, som her er udfoldet, og den øvedes paa ejendommelig Maade. Der er næppe mange Steder i vort Fædreland, hvor der er sørget mere omhyggeligt for dem, der fandt deres Plads paa Livets Skyggeside, og det gjorde man ikke paa den Maade, at man kastede et Ben til de trængende. Gaven blev ikke engang afhentet, men bragt ind gennem Bagdøren, stiltiende. Mændene havde et skarpt Øje for at afværge Nøden i Tide, og saa kom Konerne i Stilhed med, hvad der manglede. At fremhæve enkelte lader sig ikke gøre. Alle Gaardmænd og Gaardmandskoner var med i dette Godgørenhedsarbejde; kunde der være Forskel paa Evner, var der ikke Forskel paa Viljer. Skal nogen nævnes, saa tør jeg uden at støde nogen nævne af-døde Morten Jakobsen i første Række. Morten havde et skarpt Øje for, hvor der kunde være Trang til Stede, og var straks paa Færde for at forhindre, at Nøden indfandt sig. I taknemmelig Erindring om hans varme Hjertelag rejste Sognebeboerne ogsaa en Sten paa hans Grav. Det er en Selvfølge, at man ogsaa havde Brug for en saadan Mand til offentlige Hverv, og her gjorde han god Fyldest; men som den beskedne Mand holdt han ikke af at blive skubbet frem i Forgrunden. Han var Medlem af Sogneraadet, men ikke Formand; han var Medlem af Mejeribestyrelsen, men ikke Formand; han var Medlem af Højskolens Bestyrelse, men ikke Formand; alligevel var det Morten Jakobsen, der drog det store Læs. — Denne Maade at øve God-

gørenhed paa affødte ikke noget Skel; i Gildelag kunde man godt blive Vidne til, at Fattigfolk blev sat til Højboards.

Grydvad Mølle ligger i den østlige Del af Jandrup Sogn og har en ret betydelig Vandbeholdning i Mølle-dammen, hvis Afløb er den før omtalte Mariabæk, der i sydlig og vestlig Retning falder i Vardeaa. Her fandtes i sin Tid en ret betydelig Mølledrift, idet der indtil for et halvt Aarhundrede siden fandtes baade Vandmølle og Vejrmølle. Denne sidste var en firkantet Stubmølle med en meget stor Arbejdsevne; paa den Tid blev den flyttet til Aalbækmølle og opstillet paa Banken ved Sneumbro; siden flyttedes den til Brørup, hvor den endnu staar. Paa samme Tid fandtes endnu Krohold i Grydvad Mølle, skønt den ingen Privilegium havde. Før Landevejen til Nymindegab blev anlagt, gik Vejen gennem Grydvad Møllegaard, saa man har maattet benytte Møllebroen som Landevejsbro. Af den Grund har man vel ogsaa været nødt til at se gennem Fingre med det ulovlige Krohold. Paa Markedsdage i Varde kunde Møllegaarden være aldeles overfyldt med Vogne, især paa de tre store, Midsommers-, Mikkels- og Juli-Markedet. — Til Grydvad Mølle kom den 30. April 1645 en fjendtlig Rytter og forlangte Niels Møllers Datter til Ægte og en Medgift paa 300 Rdl. Mølleren paastod, at han ikke ejede 300 Skilling. Da han var en modig Mand, gik han løs paa Rytteren og stak ham med en Kniv i Maven samt forfulgte ham ud af Gaarden og slog ham ihjel med en Vognkæp paa Vejen mellem Varde og Hylderslev. Oberstløjtnanten lod sammenkalde Ting den 6. Maj, uagtet der ikke var holdt Ting siden 13. Januar 1644, og her maatte Herredsfogden dømme Mølleren efter Landsloven til at lægges paa Stejle og Hjul.

Jandrup Kro ligger helt ude ved Aabredde i Nærheden af Kirken. Det er ikke nogen Landevejskro, men en Kro for Søfartens Skyld ligesom Roborg og Ydre Bjerrum. Her har været Færgefart over Aaen, men kun for Fodgængere og forresten uden Betydning, hvorfor Amtet i en Aarrække har maattet yde et aarligt Tilskud dertil, da Færgeriet heller ikke godt kunde nedlægges.¹ Naar man i mørke Aftener kom sydfra og vilde over Aaen, skulde man begynde at raabe ca. 150 Alen, før man kom til Aaen, saa kunde det i Reglen høres i Kroen, hvorimod det ikke kunde høres, naar man stod lige paa Aabredde. Man paastod i Kroen, at Strømmen i Aaen borttog Lyden. Engang har der været livligt ved Jandrup Kro, og her har ogsaa i ældre Tid været drevet en ret betydelig Handel. Især er der udskibet en Del Rug. Men i det sidste halve Hundrede Aar har her været stille, kun enkelte Baade fra Fanø er kommen herop for at hente Tørv og Lyng. Kun i 1883, da Mejeriet blev bygget, blev Stilheden afbrudt, idet Byggematerialierne til dette paa Lægtene fra Fanø og Esbjerg blev sejlede ind gennem Aaen og lossede ved Jandrup Kro, hvorfor der ogsaa var anlagt en interimistisk Landingsbro. Nu er det yderst sjældent, man faar Øje paa de hvide Sejl over de grønne Enge.

Jandrup Kro ejedes ved Midten af forrige Aarhundrede af Ole Hansen. Han havde i sine unge Dage været Tjener hos den bekendte Rigmand, Hofraad Josef Hambro, medens hans Broder, Iver Hansen, senere Gaardmand i Bandsbjerg, var Hofraadens Kusk. Ole Hansen maatte som Tjener foretage lange Rejser

¹ Jandrup Færgeri er dog nu nedlagt fra 1. April 1910 i Henhold til Ribe Amtsraads Beslutning af 11. Marts s. Aar.

med Hofraaden, særlig til det sydlige Evropa, men ogsaa til Norge. Norges Fjælde havde tiltalt Ole Hansen fremfor Alpekæden. At rejse i det sydlige Udland var der nu intet i Vejen for, naar man ellers havde sit Rejsepas i Orden; men Norge var et lukket Land for Hofraad Hambro, han var nemlig Jøde, og for Jøderne var Adgangen til Landet forbudt. Folkevittigheden havde lavet den Talemaade, at i Norge fandtes hverken Jøder eller Storke. Imidlertid trængte Norge efter Adskillelsen fra Danmark til Penge, og de kunde kun skaffes til Veje ved Laan. Et saadant var Hofraaden i Stand til at ordne, men saa var hans Tilstedeværelse i Norge absolut nødvendig. Hofraaden gav sig paa Vej over Land, men maatte gøre et længere Ophold ved den norske Grænse, førend han kunde overskride den. Der viste sig nemlig saa mange Vanskeligheder ved Forhandlingerne med den norske Regering i Anledning af den Lov, den selv havde været med til at lave, at det nær havde endt med, at Hofraaden var rejst hjem med uforrettet Sag. I Sparta maatte man i gamle Dage lade Loven sove en Dag for at komme over et meget kritisk Tilfælde. Nordmændene har formodentlig taget Lære heraf; thi vist er det, at man maatte lade Loven sove, indtil Laanet var bragt i Orden. Ole Hansen havde tit en lyttende Tilhørerkreds om sig, naar han kom til at fortælle om sine Oplevelser. Han døde i en høj Alder i 1880'erne.

Da Jandrup Kro ligger saa tæt ude ved Aaen, skønt paa en lille Sandknode, har den adskillige Gange været udsat for Oversvømmelse i de store Stormfloder. Vel er der ingen af de gamle, der har oplevet eller vidst at fortælle om, at Vandet er gaaet ind i selve Stuehuset, men derimod nok ind i Gaar-

den, i Stald og Lade. Engang, da der var Julegilde i Kroen, blev Gæsterne overraskede ved, at Kroen blev omringet af Vand fra alle Sider. Nogle slap vel derfra i Nattens Løb, andre, især Kvinderne, maatte blive i Kroen til Daggry for saa at blive sejlede derfra. Det har ikke været til at fastslaa, hvilket Aar det indtraf; ingen af dem, der havde været med, kunde huske Aarstallet, men det maa vel snarest have været under Stormfloden Natten imellem den 9. og 10. Januar 1852.¹

Jandrup fik i 1868 sin Højskole, hvortil der blev købt en Jordlod paa 6 Tdr. Land og opført de nødvendige Bygninger, som bestod i et rummeligt Skolehus, hvori fandtes to Skolestuer, der ved Møder kunde gøres til én, Bolig til Forstanderen og Elevkamre paa Loftet. Desuden opførtes en mindre Bygning til Udenomsbekvemmeligheder: Stald, Lade, Bryggers og Brændselsrum. Begge Huse er straatækte og staar endnu, som de har staaet i 42 Aar. Der dannedes et Aktieselskab med Aktier lydende paa 5 Rdl. og 10 Rdl., samt optoges et Laan i Kreditforeningen. Jandrup Højskole kom fra først af til at hvile paa et uheldigt Grundlag, og det har bidraget til, at den i det lange Løb har maattet kæmpe en haard Kamp for at kunne bestaa. Ulykken var den, at den blev rejst som en Modvægt mod den grundtvigske Højskole, der Aaret i Forvejen havde faaet sin Repræsentant i Vestkær i Ølgod Sogn. Det viste sig efter faa Aars Forløb, at en Højskole ikke kan bygges op paa et negativt Grundlag, og Følgen blev en evindeligt Skiften af Forstandere.

¹ Ved Stormfloden den 3. og 4. December 1909 gik Vandet ind i Stuehuset med og ødelagde Bygningerne i den Grad, at en Ombygning synes at være en Umulighed, og der tales om at nedbryde Bygningerne.

De første Lærere, Skolen fik, var cand. phil. R. Knudsen og Seminarist Chr. Christensen, begge to udmærkede Lærere. Undervisningen var planlagt saaledes, at der skulde holdes Skole for voksne Karle baade Vinter og Sommer, og Elevbesøget var beregnet paa en Fortsættelse gennem to à tre Halvaar. Det er klart nok, at det, der har foresvævet Bestyrelsen, har været Ordningen paa Rødding Højskole, der var beregnet paa et Besøg af 3 efter hinanden følgende Halvaar. Den første Vinter (1868—69) var Jandrup Højskole besøgt af 46 unge Mænd, hvoraf kun 4 i en Alder af under 17 Aar. I Sommeren 1869 sank Elevantallet til 12 voksne Karle men saa har man haft 5 ukonfirmerede, hvoraf de 3 har været Piger. I Vinterhalvaaret 1869—70 er Elevantallet sunket til 32, og der begynder at vise sig en Tilbøjelighed til at udeblive i November Maaned og forlade Skolen til 1. April. I Sommeren 1870 havde Skolen 13 Elever, men da ser det ud til, at man har opgivet Børneskolen. I Vinteren 1870—71 er Elevantallet gaaet ned til 20 og i Sommeren 1871 til 6. Kraftanstrengelsen det første Aar har været for stor til at kunne holde ud. Interessen synes i de følgende to Aar at slappes. Hertil kom ogsaa en Misstemning overfor Forstanderen cand. Knudsen, som man mistænkte for at nære fritænkiske Tilbøjeligheder. Mærkeligt nok er der ingen af hans Elever, der har kunnet stadfæste denne Mistanke. Knudsen skal have været en stille og rolig Mand, hvis hele Færd var alt andet end udfordrende. Ked af Mistænkeliggørelsen, vel ogsaa af Egnens slappe Interesse for Højskolesagen, opsagde han sin Stilling til 1. Novbr. 1871 efter at have virket her i 3 Aar. Han drog til København, hvor han fik Ansættelse som Lærer ved

det københavnske Skolevæsen. Chr. Christensen forlod samtidig Jandrup Højskole og fik Ansættelse i Aalborg. Han efterlod sig en betydelig Samling af udstoppede Fugle, Præparater i Spiritus og tørrede Planter, ligesom han ogsaa fik anskaffet en mindre fysisk og kemisk Samling.

I Sommeren 1871 maatte Bestyrelsen skride til Valg af ny Lærerkrafter. Ved et Bestyrelsesmøde desangaaende erklærede det daværende Medlem Provst Assens, at der nu ikke var andet at gøre end at antage en Forstander af den grundtvigske Retning og overlade Skolen til ham. Dette Forslag blev tiltraadt af den samlede Bestyrelse, og dermed var den anti-grundtvigske Højskoles Fallit erklæret. Fra 1. November 1871 overdrog man Jandrup Højskole til forhenværende Lærer Vestesen. Denne sad nu som Skolens eneste Lærer i Jandrup indtil Foraaret 1876. Vestesen har kun ført Bog over Elevernes Antal det første Halvaar 1871—72, da Skolen havde 17 Elever fra 1. November 1871 til 31. Marts 1872; men af disse 17 Elever har kun 3 været alle 5 Maaneder, 2 i 4 Maaneder, 2 i 3 Maaneder og Resten derunder. Der har allerede begyndt at danne sig en Praksis,¹ der gennem en lang Aarrække har svækket Arbejdet paa Jandrup Højskole, nemlig den, at Eleverne mødte hen i November og tog Juleferie efter 30 Dages Forløb; den udløb først midt i Januar, og saa forlod de Skolen midt i Marts. De 5 Vintermaaneder reduceredes saaledes til 3. Kun de statsunderstøttede Elever havde Forstanderen en lille Smule

¹ I Stedet for Maanedsberegning med Hensyn til Vederlaget søgte man at gennemføre en Ugeberegning, der var i høj Grad hæmmende for Skolens Udvikling og for Forstanderen et økonomisk Tab.

hold paa Vestesen forlod Skolen i Foraaret 1876. Vinteren derefter holdt Povlsen Vimtrup Skole fra Nytaar til 1. April 1877 for 17 Karle, da saa den hidtidige Lærer Jesper Madsen ved Uldum Højskole overtog Forstanderpladsen. Sommeren 1877 havde Jandrup Højskole sit første Pigehold fra 8. Maj til 7. Juli, ialt 22 voksne Piger. I Tiaaret 1877—87 var Jandrup Højskole besøgt af 402 Elever. Da Forstanderen i 1887 forlod Jandrup for at overtage Forstanderpladsen paa Brøderup Højskole i Præstø Amt, kom Skolen til idelig at skifte Forstander, og Elevantallet sank betydeligt især i Sommerskolen, indtil cand. theol. Blinkenberg for en Del Aar siden overtog Skolen. I hans Tid voksede Skolebesøget ret betydeligt. Da han saa fik Præsteembede i Hoven, blev W. Sieverts Forstander, og han har senere købt Skolen.

Skolen trænger nu til en Ombygning og Udvidelse. Dette har hidtil været en Umulighed, begrundet derpaa, at de skiftende Forstandere ikke har haft frie Hænder, Bestyrelsen har manglet Midler og Aktieselskabet Vilje til at gennemføre Forandringer. Trods de trange Kaar er Jandrup Højskole endnu i Live, og under den nuværende Forstanders frie Hænder turde den maaske have det bedste tilbage.

En anden Virksomhed ved Siden af den egentlige Højskolegerning er ogsaa udgaaet fra Jandrup Højskole, nemlig Uddannelse af Vinterlærere og Forberedelse til Seminariet og Landbohøjskolen. Dette fandt nemlig Sted i Tiaaret 1877—87. Iøvrigt henvises til et Skrift, der er under Forberedelse, om Jandrup Højskoles Virksomhed gennem de første 40 Aar.

Ved den nordre Side af Jandrup Kirkegaard ligger det før omtalte Kirkehus, der i de senere Aar er blevet helt ombygget. I det gamle Kirkehus, der var yderst tarveligt, fandtes en Hestestald i den vestre Ende til Kirkefolkets Afbenyttelse. I den østre Ende fandtes der Stald til en Ko eller to med Lo og Lade, og midt derimellem laa saa en Beboelseslejlighed, der egentlig kun rummede ét Værelse, der benyttedes baade til Dagligstue og Soveværelse, et lille snævert Køkken og et Forraadskammer; thi et større Rum med Kakkellovn stod vel til Kirkehusfolkenes Raadighed, men det skulde, naar der var Kirketjeneste, staa til Kirkefolkets Raadighed og om Vinteren være opvarmet. Her i dette gamle Kirkehus boede i mange Aar et mærkeligt Ægtepar. Manden hed Jens Kristian Sørensen og var Smed. Han havde et lille kummerligt Værksted Øst for Kirkegaarden og var i over en Menneskealder Byens eneste Smed. Her stod han, som han sagde, om Vinteren og „brændte sine Fingre og frøs sine Tær“; og kan hælde, det var Grunden til, at han til sine Tider kunde være lidt gnaven, ellers var han i Regelen en fornøjelig Mand. Han kunde fortælle om, at han i sine yngre Aar havde været *Bysmed*. Hvad det vil sige, forstaar den nuværende yngre Slægt aldeles ikke. Hver By havde i gamle Dage saa vidt muligt sin Smed. Man overlod ham et Hus med Have, et tarveligt Værksted med det allernødvendigste Værktøj. I Fællesskabets Tid havde han Ret til at faa græsset en Ko og maaske et Par Faar eller Gæs paa Overdrevet, senere til at græsse Koen langs Veje og paa Fællesjord, for saa vidt der ikke blev tillagt ham en lille Jordlod ved Udskiftningen. Vinterfoderet bjærgede han paa Grøftekanter, eller hvor der henlaa noget ubenyttet

Jord. Naar saa en Gaardmand skulde have *Smedestævne*, der var aftalt i Forvejen, saa mødte han, hans Karl eller Dreng med Jern, Kul,¹ Smørrebrød, Øl og Brændevin, og saa arbejdede Smeden paa Kost og for Dagløn, der engang for alle var fast bestemt. Men da han var ene, maatte han altid have en Medhjælper, der kunde træde Bælgen og ved de grovere Arbejder bruge Forhammeren. Det har nok været ret almindeligt, at der skulde rigeligt Brændevin til den Slags Arbejde, og det er rimeligt nok, da der i Smedjen kom mange Folk, og de skulde gerne have en Taar med. Det hed sig i Ordsproget, at Smedebrændevin skulde være godt for „æ Ristsyggen“, og dermed mente man vel nok den Brændevin, der *levnedes* fra Smedestævnet; men at der levnedes noget, var aldeles uhørt. At der paa Smedestævnet er drukket tæt, kan man slutte sig til af en gammel Forordning, hvori det hedder: „Hvad en Mand siger i Kro eller Smedje, skal ingen staa til Rette for“. — Det vilde være Uret at sige om de gamle Smede, at de var mere drikkelige end Folk i Almindelighed; i Virkeligheden var de vel hverken værre eller bedre. Hvis man kan stole paa den mundtlige Overlevering, skal der blandt de første lutherske Præster have været adskillige Smede.² Som vi har set, var dette ogsaa Tilfældet her i Jandrup, og det kan tyde paa, at de ikke har staaet tilbage i Oplysning. Ikke faa Smede gav sig af med Dyrlæggekunst, og de kaldtes „Kursmede“. Det vigtigste Midde, de brugte mod indvendige Sygdomme, var Aare-

¹ Tørvekul, som især brændtes i Faaborg Sogn og Byerne deromkring.

² Efter Pastor P. Severinsens Afhandling i „Dansk Tidsskrift“ 1904, Side 750 fg. er denne Overlevering næppe paalidelig.

ladning, saa Kuren mange Gange kunde være værre end Soten. Vi maa huske paa, at det var først henimod Slutningen af det attende Aarhundrede, at Veterinærskolen i København blev oprettet, saa før den Tid havde man ikke andre Dyrlæger her i Landet end Kursmedene, og det var vel altid klogere at søge til dem end til de kloge Mænd eller kloge Koner, skønt man har Eksempler paa, at ogsaa Kursmede kunde spille „Klogmand“.

Jens Kristian kom til Jandrup straks efter Treaarskrigen, i hvilken han havde deltaget som Dragon, og det var ham en stor Glæde, naar han kunde faa Lov til at fortælle derom. Som „Vaabenbroder“ følte han sig stolt. — Paa samme Tid. han kom til Jandrup, giftede han sig. Hans Hustru gik under Navn af „Ane Skrædders“, fordi hendes Fader havde været Skrædder. Han havde deltaget i Kampen den 2. April 1801; men af al den Skyden var hans Hoved blevet saa forstumlet, at han aldrig forvandt det. Saaledes fortalte Ane imidlertid, og naar hun kom ind paa dette Emne, pegede hun altid paa et lille daarligt Billede af Slaget paa Reden, som hun havde hængende paa Væggen. I mange Aar var dette fattige Hjem et Samlingssted for Sognets Folk, der heller ikke glemte de gamle. Nu ligger baade Jens Kristian og Ane under Mulde; men deres ringe Hjem har dog haft nogen Betydning for den Slægt, der levede i Jandrup i sidste Halvdel af det nittende Aarhundrede.

I den Gaard, der ligger lige Vest for den gamle Skole og nu er beboet af Peder Holm, er der i flere Slægtled drevet Krohold. Gaarden førte Navn af „Mødkroen“ eller „omme til Davids“ efter en af Ejerne fra første Halvdel af det nittende Aarhundrede. Det er vel

muligt, at Slægten David kan have siddet inde med Gaarden i Aarhundreder; nu er den uddød. Saa meget ved man, at her er brygget Mød fra gammel Tid af, hvilket saaledes har givet Gaarden dens Navn. Det er jo ogsaa muligt, at man har haft en Slags Bevilling paa at udskænke sine egne Frembringelser. Den sidste af Slægten David holdt allerede op med Mødbrygningen for henimod et halvt Aarhundrede siden, da den blev optagen i Kroen; men her er den ogsaa ophørt.

I Hylderslev boede Brødrene Klavs Johnsen og Anders Johnsen, som drev en ret betydelig Studehandel. De stammede fra Vilslev ved Ribe, hvor de var barnefødt. Baade deres Fader John Frandsen og deres Farfader Frands Johnsen havde drevet Studehandel før dem, særlig med jydsk Stude, som de købte paa vestjydske Markeder og førte til Markederne i Husum og Itzeho. Klavs Johnsen begyndte sin Handelsvirksomhed som Kræmmer, og som saadan drev han ikke saa lidt Smugleri ved Kongeaaen. Derefter slog han ind paa Studehandelen som hans Fader og Farfader. Anders Johnsen begyndte som Svinehandler i 50'erne for siden at kaste sig over Studehandelen. Klavs Johnsens Sønner tog Arven op efter Faderen, saa her træffer vi Studehandelen fortsat i samme Familie i det mindste gennem fire Slægtled.

Fiskeriet i Jandrup har været ret betydeligt især af Laks, Ørreder og Aal. I det nittende Aarhundredes sidste Halvdel har Jandrup By haft to dygtige Fiskere i Gaardmændene Niels Andersen og Hans Kristian Knudsen. Lakse- og Ørredfiskeriet dreves især i Foraaers- og Sommermaanederne, medens Aalefiskeriet kun kunde drives i Efteraaersmaanederne. Egentlig har Lodsjerne kun Ret til at fiske til Midtstrøms; men Ret

kunde jo forhverves hos Lodsejeren paa den modsatte Bred, og saa gik man ud fra den Forudsætning, at saa havde man Lov at spænde Aaen med Garnene ifølge den gamle matematiske Regel, at to halve udgør en hel, hvilket rigtignok aldrig slaar til i Virkelighedens Verden, hvor to halve altid bliver to halve. Man spændte nu alligevel Aaen med Garnene; men da Tidevandet i Aaen kan iagttages langt paa den anden Side af Jandrup Kirke, har det til Følge, at her findes en stærk indadgaaende Strøm to Gange i Døgnet; og det er med den indadgaaende Strøm, at Fisken kommer. Naar Vandet vender, og den udadgaaende Strøm begynder, maa Garnet drages og Fangsten bjærges. Det er særlig om Natten og helst i mørke Nætter, at Fiskeriet gaar for sig; derfor maa der holdes Vagt for at drage Garnene i rette Tid, at Fangsten ikke skal gaa tabt. Der er imidlertid en anden Grund, hvorfor der maa holdes Vagt, og det er, at med den indadgaaende Strøm kan Fiskerne ikke være sikre paa, at der kan komme Baade og Skibe op ad Aaen, og overfor disse har Fiskerne ingen Ret. De kan staa Fare for at faa Garnene ødelagte, og om Erstatning kan der aldeles ikke være Tale; men der kan endog være Tale om, at Fiskerne kan tiltales, fordi de spærrer Aaen med deres Garn. Fiskeriet i Aaen har været forbundet med store Vanskeligheder, men har paa den anden Side bragt et rigt Udbytte.

Ved Udskiftningen i Aaret 1794 fik Byerne Jandrup og Hylderslev deres Agerjord udlagt paa to forskellige Steder, en Indmark eller Hjemmemark og en Udmark længere borte. Noget lignende blev ogsaa Tilfældet med Engen og Heden. Af gamle Vangnavne fra Fællesskabets Tid er endnu opbevarede følgende Navne:

Elkær, Nyland, Adeleng, Øve, Havremærsk, Forte, Vasen, Storhaug og Lillehaug, Udeng, Gammeljord, Midtvang, Adelvejsagre, Gejlbjerg, Nørkærsagre, Grydvadbjerg, Flengen, Flodstedmærsk, Ryngstoft, Vestrehaugen, Nederskifte, Grønhøj, Langender, Langagre, Mølsig, Kellemade, Nørmark, Hyllemark, Frandsetoft, Haugemærsk og Mærskhaug, Koldtofte, Krøgagre, Holmen, Hjemheden og Langheden osv.

Landbruget i Jandrup Sogn har været meget fremskredent. Gaar vi tilbage til forrige Aarhundrede, var Hovedvægten lagt paa Opdrættet. De store Engstrækninger nødvendiggjorde, at der holdtes en betydelig Mængde Ungkvæg for at kunne udnytte Enggræsningen. Det var især halvfede Stude til Markedet i Husum, man afhændede. Egentlig Studedefning, som man kender i vore Dage, drev man kun rent undtagelsesvis. I den Henseende har Sognet haft en Foregangsmand i Kammerraad Vandborg.¹ Han var en Søn af Præsten Søren Børgesen Vandborg i Jandrup. Fra sin Ungdom kastede han sig over Landbruget. Det kan vel være sidst i Tyverne eller først i Trediverne, at han købte en Gaard i Jandrup, der nu er udstykket og fuldstændig nedlagt. Han var en af de første, som begyndte at mergele. Men Merglingen maa alligevel have mødt en hel Del Modstand. Endnu i Firserne levede en Mand i Jandrup, som var en erklæret Modstander af Mergling. Som Grunde anførte han just ikke den gamle, forslidte, at Mergel gav en rig Fader og en fattig Søn, men at den ødelagde Rugavlen, der fra Fællesskabets Tid af havde været den Egns vigtigste Kornsort, hvorfor der fulgte baade to og tre Kærve efter

¹ Kammerraad J. A. Vandborg er født i København 1806 og døde i Jandrup den 22. Januar 1881, altsaa 75 Aar gammel.

hinanden. Nu er det vist, at den første Rugkærv efter Merglingen kunde give 10 à 12 Skpr. i Traven, medens de efterfølgende let gik ned til 4 à 5. Merglingen maatte medføre en forandret Driftsmaade, mere vekslende, og den gav det største Udbytte i Græsmarken; men derpaa lagde man ikke den tilbørlige Vægt, da man jo havde rigeligt med Græsning i Engene. Der var altsaa Modstand at overvinde; men Kammerraaden kunde imidlertid gaa sine egne Veje; hans Avtoritet var saa stor, at han ikke mødte direkte Modstand. Han var ligeledes med de første, der begyndte at forbedre Engene ved Vanding. Som Præstesøn havde han faaet en Uddannelse, der stillede ham betydeligt over de andre Gaardmænd i Sognet. Deraf fulgte, at han kom til at tage en betydelig Del i det offentlige Liv, først i Sogneforstanderskabet, siden i Sogneraadet. Lige fra vi fik Landkommunalloven af 1867, til sin Død var han Formand i Sogneraadet. En kort Tid i 60'erne var han Kredsens Folketingsmand, og som saadan sluttede han sig til Mellempartiet. Han var Medlem af Kommissionen for Tiendeafløsningen i Ribe Amt, og i en Aarrække, lige til sin Død, var han Medlem af Forligskommissionen for Øster- og Vester Horne Herred. — Til Kammerraad Vandborgs Gaard i Jandrup hørte en meget smuk Have; men Æren derfor tilkommer nok nærmest hans Hustru. Desværre er den smukke Have saa aldeles forsvunden, at der ikke findes Spor deraf. Kammerraadindens Pigenavn var Caroline Hasle Esmann, født i Ølgod Præstegaard 1804, hvor hendes Fader var Præst til sin Død, efter at han i Forvejen havde været Præst i Lemvig. En Broder til hende, Magnus Vilhelm Esmann, var Præst i Bryndum fra 1836 til 1853, da han blev forflyttet til Øsløs, Vesløs

og Arup i Aalborg Stift. Hun var en fin, dannet Kvinde, der tit havde en Vittighed paa rede Haand. Da deres Hjem i Jandrup stod aabent, og de særlig søgte den selskabelige Omgang blandt deres Sognefolk, kom dette Hjem ogsaa til at yde sit Bidrag til at præge Folkekaraktæren i Jandrup Sogn. Hun døde i Jandrup den 26. Februar 1878, altsaa 74 Aar gammel.

Paa Store Hebo boede to Kvinder i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede, der ikke har haft saa ganske lille Betydning for Jandrup Sogn, og til hvem ret mange kom til at staa i Taknemmeligheds Gæld. Det var Enken efter Møllebygger Hjort og hendes Datter. Møllebygger Hjort var en Søn af Præsten Hr. Søren Spandet Hjort, der døde som Præst i Jerne 1835. Hans Moder hed Mechtilde Helene Hyphoff og var en Præstedatter fra Horsensegnen. Da Møllebygger Hjort døde, flyttede Moder og Datter ind i en Lejlighed paa Store Hebo, og her boede de i en længere Aarrække. Frøken Hjort samlede Sognets Børn om sig og underviste dem i Haandgerning. Manges en ældre Husmoder er endnu de to Kvinder taknemmelig for den Paavirkning, hun i sin Tid har modtaget af de to stilsfærdige Kvinder i den lille Lejlighed paa Store Hebo.

II. Billum Sogn.

Billum Sogn grænser mod Syd til Vardeaa og Hobugt og har ligesom Jandrup Sogn ret betydelige Engstrækninger. Agerjorden er mere lerblandet; men derimod er Sognet fattigere paa Mergel. I den nordre Del af Sognet findes betydelige Hedestrækninger. Til Sognet hører Byerne Billum, Tarp og Kelst samt de enkelte Gaarde Hannevang, Billumkær, Billumgaarde og Burgaard. Oprindeligt har Billum Sogn haft sin egen Præst; men paa Grund af Kaldets Lidenhed annekterede Kristian den Fjerde det til Jandrup.

I Billum Sogn findes et Færgested ved Tarphage ikke langt fra Vardeaa's Udløb i Hobugt. Ved Hjælp af et Tov, der er spændt over Aaen, og som paa Grund af sin egen Tyngde ligger paa Bunden af Aaen, slæber man en Pram over. Ved Tarphage kan man saaledes blive færged over med Heste og Vogn, hvilket ikke kan lade sig gøre ved Jandrup Kro. For Tiden har Færgen ved Tarphage kun ringe Betydning; men ved Midten af forrige Aarhundrede havde den ikke saa lidt at betyde for Samfærdslen mellem Sognene Nord og Syd for Vardeaa. Nord for Aaen fandtes dengang ikke noget Forretningscenter, hvorimod et saadant dog fandtes i Hjerting. Uden Færgen ved Tarphage maatte Samfærdselen mellem Billum og Aal Sogne paa den ene Side og Hostrup og Guldager Sogne paa den anden Side udelukkende foregaa over Varde ad en Omvej paa tre Mil og derover. Medens Hovednæringsvejen i Billum Sogn ligesom i Hovedsognet Jandrup altid har været Landbruget, har Søfart og Fiskeri navnlig paa Hobugt for Billum Sogn været i sin Tid et ret betydeligt Bierhverv. Indtil Midten af

det attende Aarhundrede svaredes af Fæstegodset omkring ved Hobugt noget, som kaldtes „Samrask“, i Landgilde og bestod af smaa Skuller (se Molbechs Ordbog), en Benævnelser, som nu er forsvunden af Sproget. Endnu ved Slutningen af det nittende Aarhundrede fandtes i Tarp og Kelst nogen Teglværksdrift, hvortil man benyttede Marskler eller det saakaldte Klæg. Kun ved at iblande en stor Mængde Sand lod disse Klægsten sig lufttørre uden at revne. Nogle af disse anvendtes i ubrændt Tilstand til Skillerum, andre blev brændte og var da i brændt Tilstand et meget holdbart Bygningsemne i disse for Vestenvinden saa stærkt udsatte Egne.¹

Ved Vardeaas Udløb i Hobugt har der i Tidens Løb dannet sig et betydeligt Tillæg af Marskeng, der fremdeles fortsætter sig. Ved at anlægge smaa Volde søger man at fremme Tillæget. Deraf udgør „Klægfækningen“, som tilhører Beboerne i Kelst, den betydeligste Del. Ogsaa Varde Havnekasse ejer en Del af Tilslukningen.

Udenfor Vardeaas Udløb i Hobugt har der dannet sig en Sandbarre, som man kalder „Svineryggen“, der yderligere har vanskeliggjort Besejlingen af Aaen, som nu ogsaa næstendels er ophørt. Efter de Beretninger, man har, synes det, som de store Vandfloder har udvidet Aaen paa Dybdens Bekostning. Den mindre Besejling har vel ogsaa yderligere bidraget til at vanskeliggøre den.

¹ Ved Midten af 1870'erne ejedes én af Tarp-Gaardene af Kristen Jensen. I Nærheden af Aaen ved Tarpbage anlagde han et større Teglværk til Fabrikation af Klægsten med Udførsel for Øje. Dette Værk maatte standse paa Grund af økonomiske Vanskeligheder.

Da især den sydlige Del af Billum Sogn er mergelfattig, har man i stor Maalestok erstattet den med den saakaldte „Skælkalk“ af brændte Muslingeskaller. Ude i Havet ud for Sønderho fandtes de saakaldte Skælbanker, som bestod af ophobede Muslingeskaller af døde Muslinger og Snegle, en Ophobning, der synes at være standset eller i det mindste er betydeligt aftagen. I hele smaa Ladninger blev de førte til Byerne omkring Hobugt, hvor de blev brændte til den saakaldte „Skælkalk“. Dette gik til paa den Maade, at man dannede smaa Miler af Hedetørv og Muslingeskaller lagvis og antændte saa Tørven. Naar Milen var udbrændt, var Limstoffet fortæret og Kulsyren uddreven af Skallerne, eller som man kaldte det, af „Skællerne“, og saa havde man en Blanding tilbage af Tørveaske og brændt Kalk, hvoraf en ringe Mængde virkede fuldt saa stærkt som en større Mængde af den kun lidet kalkholdige Mergel, der findes paa denne Egn. — Brændt paa en egen Maade i dertil indrettede Ovne fik man af denne Muslingekalk en udmærket Murkalk. Der har været en Tid, da man ikke kendte til anden Murkalk her paa Vestkysten end „Skælkalken“.¹ Der fandtes i sin Tid smaa Kalkbrænderier, der brændte „Skælkalk“, baade i Ribe, ved Darum, Roborg og i Varde og maaske flere Steder.

Endnu ophobes der en Del Blaamuslinger hvert Aar ud for Sønderho, hvori Muslingen endnu findes. Disse er bleven benyttede i stor Udstrækning baade i Billum og Jandrup Sogne som Gødskning og har især gjort god Virkning i Rugsæden; men Skallerne kan ligge mange Aar i Jorden, førend de opløses; thi Limstoffet, der holder dem sammen, maa først for-

¹ Se Afhandlingen om „Kærgaard“ i „Fra Ribe Amt 1908“.

tæres. Det er kun Bløddyret, der virker gødende; men da denne Gødning er meget kvælstofholdig, maa den benyttes med Varsomhed, dels fordi den ved sin lette Opløselighed kun gaar tabt ved at bruges i for store Mængder, dels ogsaa fordi den paa meget lette Sandjorder kan gøre Skade.

Med Hensyn til Byernes Beliggenhed maa Tarp og Kelst henregnes til Terrænbyer. Gaardene ligger i en eneste Række paa en Skraaning ned mod Engene. Men Tarp har langt den smukkeste Beliggenhed, især den vestlige Del, hvor Gaardene ligger lige nede i Engkanten under en lav Bakkerække. For en Menneskealder siden boede her en Mand paa en af Gaardene, som hed Niels Bakkensen, en Mand med en udvidet Synskreds. Han foreslog, at Byens Folk i Fællig skulde enes om at beplante den lave Bakkerække mellem Gaardene og Vejen, der løber Nord om Byen; men hans Forslag vandt ingen Tilslutning. Havde man sluttet sig til Niels Bakkensens Forslag og ofret den Smule Jord, der oven i Købet er af en let Beskaffenhed, vilde Tarp nu have haft den smukkeste Beliggenhed blandt Vestkystens Byer, i Læ mod Nord for de skarpe Nordenvinde. Billum maa nærmest henregnes til Rundbyerne, uden at man er i Stand til at paapege Centret.

Imellem Jandrup og Billum Sognes Beboere har man kunnet spore et vist Modsætningsforhold baade i kommunal, kirkelig og politisk Henseende. I Jandrup har man været mere konservativ og har holdt stærkt paa det nedarvede, medens man i Billum har været mere letbevægelig. Dermed skal ingenlunde være sagt noget ufordelagtigt om nogen af Siderne; thi hvor den ene Part har haft sin Svaghed, har den ogsaa

haft sin Styrke. For en udenforstaaende Iagttager var denne Forskel i Karaktertrækket let iøjnefaldende. Selv denne Forskellighed kan have haft sin store Betydning for Kulturudviklingen; men det er heller ikke gaaet af uden skarpe Rivninger i bevægede Tider.

Billum Kirke ligger meget højt og kan derfor ses i lang Afstand. Den hører til vore gamle Tufstenskirker; men den har lidt saa meget, at den ved Reparationer er bleven i det væsentlige til en Murstenskirke, der dog har bibeholdt sine oprindelige Forsiringer, der er ejendommelige for Tufstenskirkerne. Den ejes af Beboerne og har en Del Jordtilliggende.¹ I mange Aar delte man broderlig Udbyttet af Kirkens Ejendomme og lod Kirken forfalde. Endelig blev Taget paa Taarnet saa utæt, at en Fornyelse blev en Nødvendighed. Provsten havde nu faaet det Indfald, at han vilde have det gamle Sadeltag ombyttet med et Spir; det var vel nok hans Mening, at Taarnet med Spir vilde tage sig bedre ud. Beboerne satte sig derimod, og de fik Støtte af deres Sognepræst, den paa Kirkebygningers Omraade saa kyndige Jacob Helms. Ærgerlig over, at Provsten ikke kunde sætte sin Villie igennem, indberettede han Sagen og forlangte kyndigt Syn. Dette Syn fandt Kirkens Tilstand saaledes, at der maatte foretages en gennemgribende Restavration, da Billum Kirke hørte til en af vore ældste og monumentale Kirker. Denne Restavration blev saa gennemført baade udvendig og indvendig. Udvendig blev anlagt en ydre Murskal af Tegl; men Forsiringerne blev bibeholdt, og der kom blyndfattede Vinduer. Blytaget blev fornyet baade paa Taarn, Skib, Kor og Apsis. Det gamle Bjælkeloft blev fornyet. Bjælkerne, som var af svært Egetømmer,

¹ 58 Tdr. Land ialt.

var afraaduede og maatte skarres ved begge Ender. Man tilbød at indlægge helt nye Bjælker af pommersk Tømmer; men det blev afslaaet. Man tilbød at tække hele Kirken med Skifer, det kunde heller ikke tillades. Da Kirken saa var færdig, fremtraadte den ogsaa baade ud- og indvendig i en meget smuk Skikkelse. Men Kirkeejerne paadrog sig en meget betydelig Gæld, saa der blev ikke noget Udbytte at dele herefter.¹

Et Tegn paa den mere letbevægelige Karakter er det ogsaa, at Billum fik sit Mejeri et Aar før Jandrup, sit Forsamlingshus 10 Aar før og endelig sin Brugsforening.

Mejeriets Fremkomst skyldtes især Gaardejer Thomas Nielsen i Tarp. Han var en meget energisk Natur med en stor Virksomhedstrang, som gav sig Udslag i, at han til hen i 70'erne drev en ret betydelig Landhandel ved Siden af sin Landejendom. Naar Thomas Nielsen paa den Tid nedlagde sin Handel, var det vel nærmest af den Grund, at han, den fremsynede Mand, indsaa, at der maatte brydes ny Baner. Flæskehandelen var afløst af Handelen med levende Svin, der fandt god Afsætning i Hamborg til høje Priser, og han havde da i flere Aar arbejdet paa at frembringe Smør, der ikke kunde stemples med det ringeagtede Navn „Bøndersmør“. Ikke uden stor Modstand lykkedes det ham i 1882 at rejse et Fællesmejeri i Billum Sogn, der nærmest maatte betegnes som Aktiemejeri. Det

¹ Da man ikke som i Jandrup havde opsparet nogen Kapital til Vedligeholdelsen, maatte man optage et betydeligt Laan i Kirkens Jordejendomme. Restavrationen skulde tilendebringes i Løbet af 10 Aar efter det oprindelige Paalæg, men blev tilendebragt i Løbet af 5 Aar fra 1879 til 1884. I dette Femaar var Husmand Andreas Mortensen i Billum Kirkeværge.

blev installeret i et Udhus paa Burgaard, og hans Søn blev den første Mejeribestyrer; thi det havde han sørget for: at lade Sønnen uddanne i Mejerifaget, for at ikke Mangel paa Ledelse skulde blive en Anstødssten.

Allerede ved Aaret 1877 rejstes det første Forsamlingshus til Fremme af Gymnastiksagen. I en Aarrække havde Billum Sogn haft sin Skytteforening. Jandrup Sogn derimod ingen. I fynske Skyttekredse havde man dengang begyndt at indføre Legemsøvelser, og straks var Ungdommen i Billum Sogn med. Der var især to unge Mænd, der lagde et stort Arbejde ind i Skyttesagen, det var Husmand Andreas Mortensen og Ungkarl Nis Hansen i Billum. De fandt god Støtte i afdøde Pastor Petersen i Jandrup, Lærer og Kirkesanger M. Jepsen i Billum og hans afdøde Hustru Cathrine f. Grunnet. Det lykkedes dem at samle en lille Pengesum, nogle faa Hundrede Kroner, og faa rejst et Øvelseshus, uden hvilket Legemsøvelserne jo vilde være en Umulighed. Dette Øvelseshus blev vel nok det tarveligste, der nogensinde er rejst. Det var et Bræddeskur uden Fodstykke og uden andet Gulv end den bare Jord. For at tætte det forneden maatte man lægge en Jordvold uden om Huset. Men da der ikke kunde laves Gymnastik paa den bare Jord, besluttede man sig til at lægge et Gulv af afbrugt Egebark fra Garverierne; men forinden fremkom der Forslag udefra om at give en Dilettantforestilling til Fordel for et Bræddegulv i Øvelseshuset. Det skyldtes især Læge Jensen i Billum og hans Hustru, at Forestillingen blev saa vellykket, at der fremkom saa stort et Overskud, at Øvelseshuset kunde faa et Bræddegulv. Huset blev opført paa Skolens Grund med Sogneraadets

Tilladelse. Det egnede sig daarligt nok til Legemsøvelser, endsige til Foredrag; men det afhjalp et Savn og gjorde sit Gavn, indtil man kunde faa rejst et tidssvarende Forsamlingshus i Nærheden af Kirken.

Da Thomas Nielsen nedlagde sin Handel, blev der oprettet Handel i Billum Kro, det eneste Sted, hvor dette kunde tillades, da det laa udenfor Vardes Læbælte. Men saa døde Købmanden, og Kromanden ønskede ikke at fortsætte Handelen, hvorimod han stillede sin Butik og sit Lager til Raadighed, naar man kunde faa oprettet en Brugsforening for Jandrup, Billum og Aal Sogne. Det blev Læge Stilhoffs Fortjeneste, at der oprettedes en Brugsforening 1886. Denne voksede sig snart saa stor, at man blev nødt til at dele den i tre, saa nu har hvert Sogn sin Brugsforening.

Billum Sogns Beslutsomhed skulde ogsaa vise sig paa anden Maade. I de vestlige Sogne, Aal, Ho og Oksby følte det som et dybt Savn, at den nærmeste Læge boede i Varde. Fra Blaavand til Varde havde man 4 Mil.¹ Paa den Tid var en ung Læge, Therkildsen, Søn af pens. Lærer Therkildsen i Billum, bleven færdig med sin Uddannelse. Foreløbig var han tagen hjem og boede hos sin Søster og Svoger i Billum. Han vandt sig snart en lille Praksis og var ikke utilbøjelig til at nedsætte sig der som praktiserende Læge; men han kunde ikke vente, at han i det mindste

¹ Naar man fra Oksby og Blaavand hentede Læge i Varde, nødtes man til at tage ind i Billum Kro for at bede. Her boede i sidste Halvdel af det nittende Aarhundrede Kromanden Lars Hansen. Var der Nød paa Færde, spændte Lars Hansen resolut for og hentede Lægen i Varde uden Vederlag, og det tog ikke Timer men kun Minutter; saa havde Hestene fra Oksby udhvilet og kunde give sig i Vej med friske Kræfter. Lars Hansens Tjenstvillighed var almindelig kendt.

foreløbig kunde leve af sin Praksis, hvorfor han betingede sig et aarligt Tilskud. Kommunerne var villige til at yde et Tilskud; men Jandrup-Billum Sogneraad stillede den uvægerlige Betingelse, at Lægeboligen ikke kom til at ligge længere til Vest end omkring ved Billum Kro. Til at der kunde skaffes et aarligt Tilskud fra Staten og Amtet, var der god Udsigt; men Beboerne maatte skaffe Lægebolig. Denne kom saa ogsaa til at ligge ved Billum Kro. Læge Therkildsen kom ikke til at flytte ind i den ny Lægebolig; thi endnu medens den var under Opførelse, døde han (1878) til stor Sorg for Egnens Beboere; thi han var en afholdt ung Mand.

Jeg har nævnt to af Billum Sogns Mænd, Niels Bakkensen og Thomas Nielsen. Den første var kendt for sin udmærkede Besætning, den anden er allerede nævnt som Foregangsmand paa Mejerivæsenets Omraade. Derfor kastede han sig tidlig over Rodfrugtdyrkningen og kulede en stor Del af sin Avl som Grønfoder, den saakaldte „Ensilage“. Thomas Nielsen var i det hele en Forsøgets Mand, og som saadan undgik han ikke at gribe fejl. Han var med Konsul Bork, Proprietær Stockholm og flere fra Vestkysten i en Deputation til København for at virke for Anlæget af Esbjerg Havn.

Lærer Therkildsen er ogsaa før nævnt. Han var barnefødt i Vilslev, hvor hans Fader var Husmand. Det var et fattigt Hjem, og Børneflokken var stor. Det var en meget begavet Børneflok, ualmindelig godt oplyst, uagtet Almueskolen i Vilslev var mangelfuld, for ikke at sige yderst slet. Det maa have været Hjemmeundervisningen, der har hjulpet Børnene. Det er især Moderen Ingeborg, hvem Prisen tilkommer; thi vist er det, at de havde en god Moder. To af Sønnerne,

Jeppe og Peder, opnaaede at tage Skolelærereksamen. Jeppe havde været Tjener hos Biskop Koefoed i Ribe, og det var nok denne, der havde hjulpet ham baade til Skolelærereksamen og Embedet i Billum 1836.¹ Peder blev Lærer i Brøndsted ved Vejle. Men det var ikke nok. I Forening udarbejdede og udgav de den saakaldte „Therkildsens Regnebog“. Før den Tid kendte man kun „Cramers Regnebog“, og den var i Grunden lovlig stor for en Landsbyskole og meget upraktisk. „Therkildsens Regnebog“ var lempet meget efter Landsbybørns Tænkemaade og indeholdt mange praktiske Opgaver, og for Læreren var der givet korte og klare Anvisninger til Anvendelse af Bogen. Den naaede vel aldrig at blive avtoriseret, men havde alligevel adskillige Fordele fremfor senere avtoriserede Regnebøger. Hvorvidt dens Udbredelse strakte sig, kendes vel ikke saa nøje; men den var almindelig indført i Skolerne baade Nord og Syd for Kongeaaen.

Af andre Mænd fra forrige Aarhundrede skal endvidere nævnes følgende:

Peder Jakobsen, Kromand i Billum. I hans Tid hørte en større Gaard sammen med Kroen. Han var en oplyst og dygtig Mand, der fik en meget stor Indflydelse i Sognet. Han var Stænderdeputeret i Viborg.

Ude ved Kelst Kær ligger en Gaard, der i tre Slægtled havde Ejere af samme Navn, nemlig Gunde

¹ Om Skolevæsenet i Billum henvises ligeledes til „Fra Ribe Amt“ VII 160. 1836 fik Billum sin første Skole; hidtil fandtes kun Omgangsskoler. Endnu staar den gamle Skole med sine senere Tilbygninger. Therkildsen tog sin Afsked i 1873 og blev afløst af Mads Jepsen, der sad i Embedet til 1898. I hans Tid er der bygget til Skolen tre Gange.

Gundesen. Den ældste Gunde Gundesen var Peder Jakobsens samtidige. Man har sagt, at det var disse to Mænd, der ledede Sognets offentlige Anliggender, og at ingen Bestemmelse blev tagen, uden de to Mænd havde tiltraadt den. Gunde Gundesen den ældste havde to døvstumme Døtre, som han selv underviste. (Hele den Slægt har været ualmindelig oplyst). Efter hvad der paastaas, skal han have været den første her i Landet, der anvendte Talemetoden; nogle vil endog paastaa, at han skal være Opfinderen deraf. Gunde Gundesen den ældste tog døvstumme Børn i Huset til sig og dannede en Døvstummeskole, der, da han døde, blev fortsat af hans Søn, som vi vil kalde Gunde Gundesen den ældre; den opløstes først ved det nittende Aarhundredes Midte. Den nuværende Gunde Gundesen, som vi kan kalde Gunde Gundesen den yngre, havde for en 30 Aar siden en Nabo, der var meget tunghør, han hed Anders Jepsen. Naar de kom sammen, talte de tit sammen i Tegnsproget, naar de var ene to. En Dag kom en Fremmed til Gunde Gundesen ude i Marken og beklagede sig over, at han skulde gerne tale med Anders Jepsen, men han gik der Pokker i Vold ude i Engene, hvor det var vanskeligt at komme. Gunde Gundesen mente, det behøvedes heller ikke, han skulde snart faa Anders Jepsen kaldt hjem. Saa gjorde han nogle underlige Armbevægelser i Luften, og straks var Anders for hjemgaaende. Har den ældste Gunde Gundesen været Opfinder af Talemetoden for døvstumme, kunde man maaske med samme Ret sige, at hans Sønnesøn er Opfinder af den traadløse Telegraf.

I Billum Sogn findes ingen større Gaarde, saalidt som der kan findes Spor af gamle Hovedgaarde. Ved Midten af det attende Aarhundrede hørte 3 Gaarde i Kelst, 2 Gaarde i Billumgaarde, 1 Gaard i Tarp og Burgaard under Hennegaards Gods med noget over 27 Tdr. Hartkorn; 3 Gaarde i Kelst og 1 Gaard i Tarp med 13 Tdr. Hartkorn sælger Madam Blichenberg den 2. September 1734 til Magister Maturin Castensen i Jerne. Da denne saa 1743 køber Hennegaard, har han ialt 10 Fæstegaarde i Billum Sogn med noget over 40 Tdr. Hartkorn, der vel omtrent kan svare til en Fjerdedel af hele Sognets Hartkorn. I Jandrup Sogn hørte Bandsberg og Strudvad, som før er omtalt, ogsaa under Hennegaard med ca. 14 Tdr. Hartkorn. Disse 54 Tdr. Hartkorn bliver solgt ved Avktionen i Varde den 18. og 19. April 1748. Vel ved vi, at det var ikke alle Fæstere, der selv købte deres Gaarde; men det er udenfor al Tvivl, at dette Fæstegods i den nærmeste Tid derefter gik over til Selveje. Ogsaa Hoveriet paa Magister Maturin Castensens Fæstegods var paa den Tid afløst med Arbejdspenge.

Sognepræster i Billum efter Reformationen.

1. Hr. Gjøde maatte følge den første lutherske Biskop i Ribe, Dr. Vandal, paa hans Visitatsrejser som Tolk. Som bekendt var Vandal indkaldt fra Tyskland af Hertug Kristian (senere Konge, Kristian den Tredie) til at forestaa den af ham oprettede Præsteskole i Haderslev. Vandal lærte aldrig det danske Sprog og maatte betjene sig af Tolk paa sine Visitatsrejser i alle de 4 Aar, han sad paa Bispestolen i Ribe. Det er jo tænkeligt, at Hr. Gjøde har faaet sin Uddannelse ved Præsteskolen i Haderslev. Efter ham fulgte

2. Hr. Kristen Ægidesøn, vistnok forriges Søn, som døde 1595.
3. Hr. Ib Christensen er ordineret den 30. December 1596. Da han blev svagelig, blev der indgivet Ansøgning om en S sammenslutning med Sognekaldet i Jandrup, saaledes, at Billum blev Anneks dertil. Ved kongeligt Brev af 28. Marts 1627 blev dette bevilget, men traadte først i Kraft 1630. Anneks-
gaarden i Kelst blev saa senere solgt.

Ved Aaret 1800 hørte Billum Kirke-, Konge- og Kvægtiende under Hesselmed Hovedgaard. Ved Avktionen den 10. November 1809 paa Hesselmed købte Beboerne alle 3 Tiender; Kirketienden kostede 8400 Rdl. Kurant, Kongetienden 6100 Rdl., og Kvægtienden 110 Rdl., ialt 14,610 Rdl. Denne Sum blev i Aaret 1811 betalt med et Aars Rente af 54 Beboere i Sog-
net. Det er næsten ubegribeligt, hvorledes Billum Sogns Beboere var i Stand til at rejse en saa stor Kapital, der omsat i Kronemønt udgør 46,752 Kr., uden Hen-
syn til, at Pengene dengang havde en 3 Gange større Værdi end nutildags. Gør vi en Sammenligning med Tiendesalg i den forudgaaende Menneskealder, synes Købesummen at være uforholdsmæssig høj. Gør vi en Sammenligning med de Priser, der i den forudgaaende Menneskealder er betalt for Tiender, finder vi Købe-
summen for Billum Tiender at være stegen til mindst det dobbelte. Men allerede ved Avktionen 10. Novem-
ber 1809 er Kursen dalet betydeligt paa vore Seddel-
penge, og 1811 er Statsbankerotten for Døren. Vi tager næppe fejl, naar vi antager, at de gode Mænd i Billum har udredet den enorme Købesum i de gamle Seddelpenge, der allerede i Aaret 1809 var sunkne til en Trediedel,

maaske snarere en Fjerdedel af deres paalydende Værdi. Ja i Slutningen af 1812 var Kurantsedlerne sunkne ned til en Tolvtedel af deres paalydende Værdi; det vil altsaa sige, at en Rigsdalerseddel, hvis paalydende Værdi var 96 Skilling, var sunken ned til 8 Skilling. Allerede i Aar forud for selve Krisen havde man med Omhu samlet paa alt, hvad der hed rede Penge, om det saa var fremmed Skillemønt. Man betalte kun med de værdiløse Seddelpenge, der vedblev at gælde som gyldigt Betalingsmiddel, hvor ikke anderledes var aftalt. Set i den Belysning var det sikkert et Skridt af stor økonomisk Betydning for Sognet, da de gamle i Billum gik hen og købte Tienderne den 10. November 1809 og derved i Fremtiden befriede deres Efterkommere for en ret betydelig Byrde. Naar Kirkeværgerne til denne Bedrift har føjet Ordene: „Soli deo gloria“ (Gud alene Æren), saa kunde de godt have føjet til: „Men vore Efterkommere Fordelen“. — Nu maa vi ikke overse, at der med Kirketienden fulgte ret betydelige Jordejendomme. Deres daværende Handelsværdi maa imidlertid ikke sættes højere end til 100 Rdl. Kurant pr. Tønde Hartkorn, men snarere endog betydelig derunder.

Sammenligner vi Købesummen for Billum Sogns Kirketiende 8400 Rdl. i 1809 med Jandrup Sogns 4250 Rdl. i 1842 og husker paa, at medens Billum Sogns samlede Hartkorn knap nok er 190 Tdr., Jandrup Sogns 260 Tdr., saa maa Pengekrisen i det nittende Aarhundredes Begyndelse have spillet en væsentlig Rolle.

Et Sagn fortæller, at der paa Filsø Ø i gamle Dage skal have boet en Jomfru, som havde mange Bejlere. For at blive dem kvit gav hun det Løfte, at hun kun

vilde gifte sig med den, der kunde sejle lige saa godt paa Landet som paa Vandet. Endelig kom en saadan Bejler, der tog Jomfruen om Bord med sig og sejlede med hende ind over Hannevang Hede, hvor Skibet skar en saa dyb Fure, at det kan spores den Dag i Dag lige til Kærup. Her bliver imidlertid Sporet borte, men det kan atter spores over Jandrup Holme („æ Hvollem“), hvor Sporet har haft en Dybde af et Par Alen. Derfra er Skibet sejlet ind igen i Billum Sogn, men er saa drejet af og gennem Skads Herred, hvor man atter vil have kunnet spore det, sejlet ud i Vesterhavet. Hvem Skipperen har været, faar vi ikke nogen ordentlig Besked om. Vi kan jo gætte paa Hellig Olav, men det bliver snarere en af hans Trolde, thi man har aldrig senere hørt eller spurgt fra Jomfruen: „Hun spurgtes ej mer’, hun var ej at finde“. I Kirkegaardsdiget i Billum, vil man vide, fandtes engang en Sten med 5 Huller, der skulde være Aftryk af 5 Fingre; men hvorledes Hullerne er fremkomne, kan Sagnet ikke mere gøre nogen ordentlig Rede for, med mindre Sejlturen i en Bue udenom Billum Kirke kan yde et Bidrag til Forklaringen. Da Trolden har maattet holde sig i tilbørlig Afstand fra Kirken, har han vel nok i Desperation kastet Stenen efter denne, men lige saa lidt kunnet skade denne Kirke som saa mange andre, efter hvilke der er kastet Sten med Troldehaand.

Voldstofft er et Stykke Mark mellem Billumtarp og Kelst og ligger Syd for Vejen. Her kan ingen komme om Aftenen og Natten, uden at de farer vild. For 30 Aar siden boede en Gaardmand i Billum, som hed Jens Hansen. Han og Fattiggaardsbestyrer Jesper Pedersen, en Kraftkarl at se til, var en sildig Aften gaaet over Voldstofft, da der pludselig rejste sig en Skikkelse,

der ragede forfærdelig i Vejret. Jesper besvimed, saa Jens Hansen havde den største Møje med at føre ham med sig, og de vidste aldeles ikke, hvorhen de gik. Det første Hus, de stødte paa, var Billum Skole, men det var over Sengetid, og Folkene her var gaaet i Seng. Jens Hansen bankede paa, fik dem op og Jesper ind, men han var aldeles forkommen, saa han kom først til sig selv, da man havde givet ham nogle Draaber. Begge to havde været fuldkommen ædru.

En Kone, som nu er omkring ved de femti Aar, fortæller følgende: „I min Opvækst gik der Fortælling om, at lige Øst for Kelst vilde flere have set en Kæmpeskikkelse ved Nattetid fare fra Nord til Syd tværs over Vejen paa en hovedløs Hest. Da jeg var bleven voksen, tjente jeg i Kelst. En Aften kom jeg ad Vejen fra Tarp efter Kelst for at naa mit Hjem midt i Byen. Inden jeg naaede den yderste Gaard i Kelst, rejste sig en frygtelig Skikkelse lige foran mig. Det var slet ikke mørkt, men jeg blev saa forskrækket, at jeg, da jeg naaede Hjemmet, ikke kunde mæle et Ord,“ og hun tilføjede: „Kunde det ikke tænkes, at der paa Voldstoft og lignende Steder kunde findes Naturforhold, der under visse Omstændigheder var særlig egnede til at fremkalde Hallucinationer? ¹“

¹ Noget lignende har Forfatteren for ca. 50 Aar siden oplevet en mørk regnfuld Septemberrat mellem Sandbakkerne Øst for Hjortlund; men ved et nøgternt Eftersyn fandt det sin naturlige Forklaring.